

Нома 1

Сенекадан Луцилийга саломлар бўлсин!

(1) Шундай кила кол, азизим Луцилий! Ўзингни ўзинг учун сакла, шу пайтгача сендан тортиб олинаётган ёки ўгирланаётган, беҳуда кетаётган вақтингни бундан буён асра ва жамлаб ол. Менинг ёзаётганим ҳақ эканига ўзинг ишонч хосил кил: бизнинг вақтимизнинг бир қисмини куч билан тортиб олишади, бир қисмини ўмаришади, бир қисми дангасалигимиздан бекорга оқиб кетади. Ўзимизнинг эҳтиётсизлигимиз туфайли йўқотишларимиз ҳаммадан ҳам кўра шармандалидир. Диккат қилиб назар сол: ахир ҳаётимизнинг каттагина қисмини ахлоқона ишларга сарфлаймиз, бекорчиликда ўтадиган вақтимиз ҳам - оз эмас, қолаверса, обдон қарасак, ҳаётимизнинг ҳаммасини қилишимиз керак бўлган ишларга эмас, бошқа нарсаларга сарфлаганмиз. (2) Менга вақтни қадрлайдиган, бир куннинг ҳам қанчалар қимматли эканини биладиган, ҳар бир соат сайин ўлаётганимизни тушунадиган бирор-бир одамни топиб кўрсат-чи?! Бизнинг фожиамиз шундаки, биз ўлимни олдинда кўрамиз; холбуки унинг ақсарият қисми аллақачон оптимизда, - ахир умримиздан қанча йиллар ўтди, ўтиб кетган йилларимиз энди ўлимга тегишлидир. Азизим Луцилий, худди менга ёзганингдай қил: бирор соатингни ҳам қўлдан берма. Бугунги кунингни қўлингга тутиб туролсанг – эртанги кунингга қамроқ асир бўласан. Агар шундай қилмасанг, қиладиган ишингни эртага қолдираверсанг, бутун ҳаётинг шу йўсинда ўтади-кетади. (3) Луцилий, бизнинг ҳамма нарсамиз аслида бизники эмас, бизга бегона, фақатгина вақтимиз бизга тегишлидир. Табиат бизга фақат мана шу қўлимиздан сирғалиб чиқиб кетаётган ва шувиллаб оқиб бораётган вақтингина берган, аммо уни ҳам биздан қим истаса тортиб олади. Бандалар гумроҳдирлар: қандайдир бўлмагур, арзон ва ўрни осон тўлиб кетадиган нарсани олган-берганлари учун ҳисоб-китоб қиладилар; аммо вақтингни олганликлари учун ўзларини қарздор деб билмайдилар, холбуки энг миннатдор банди ҳам вақтни бизга қайтариб беролмайди. (4) Балқим сен мандан: «Насихат қилишни-қу биласан, аммо ўзинг нима қилгансан?» - деб сўрарсан? Чин қўнғилдан тан олишим керак: мен ҳисоб-китобни яхши биладиган чиқимдор сифатида қанча вақтни беҳуда йўқотганимнинг ҳисобини билман, холос. Ҳеч қанча вақтни беҳуда йўқотмайман деб айтолмайман, аммо қанча вақт йўқотганимни, нимага йўқотганимни ва қандай қилиб йўқотганимни айтиб бера оламан ҳамда қашшоқлигимнинг сабабларини ҳам тилга олишим мумкин. Мен ҳам ўз илллати туфайли қашшоқлашмаган бошқа ақсарият одамлар сингари ахволдаман; ҳамма менга гўё раҳм қилади, бироқ ҳеч қим менга ёрдам бермайди. (5) Хўш, начора? Менингча, энг озгина қолган нарсага ҳам қаноат қила оладиган инсон қашшоқ эмас. Сен ўз бойлигингни ҳозирдан асраганинг дуруст: ҳозир бошлашнинг айна пайти! Аждодларимиз айтганларидай, қозоннинг таги қўриқиб қолгандан кейин тежамкор бўлишдан фойда йўқ. Қолаверса, вақтимиз нафақат оз қолган, жуда оз қолган. Саломат бўл, биродар.

Нома II

Сенекадан Луцилийга саломлар бўлсин!

(1) Сен менга ёзган нарсалар ва мен сендан эшитганлар сендан умидвор бўлишим

мумкинлигини билдиради. Сен сайру саёхат килмайсан, тез-тез турар жойингни ўзгартиравермайсан. Ахир кўчишлар, сарсон-саргардонликлар – бемор калбнинг белгиларидир. Мен ўйлайманки, рух хотиржамлигининг биринчи далили – муқим яшаш ва ўзлигини саклаб кола олишдир. (2) Аммо бошка нарсага ҳам диққат кил: турли-туман ёзувчиларни ва ҳар хил китобларни ўқишвериш ҳам саёкликка, кўчманчиликка ўхшамайдими? Агар калбимда бирор-бир нарса ўрнашиб колсин десанг, буюк ахли донишларнинг униси ёки буниси билан узок вақт мулоқотда бўлиш, уларнинг қувваи хофизаси билан калбни сугориш лозим бўлади. Хамма жойда ҳозир инсон – аслида ҳеч бир жойда йўқ инсондир. Хаётини саёкликда ўтказган одамнинг мезбони кўп бўлади, аммо чинакам дўстлари бўлмайди. Буюк донишмандларнинг ҳеч бири билан яқинлаша олмаган, хаммасини шошилиб, юзаки ўтказиб юборган кимса ҳам шундай бўлади. (3) Ютиб улгурмасданок қусиб ташланган овқат фойда келтирмайди ва вужудга ҳеч нарса беролмайди. Дори-дармонни тез-тез алмаштириб турадиган бемор асло тузалмайди, соғлигига зарар келтиради. Турли-туман дорилар суркаладиган яра сира битмайди. Хадеб у ёқ-бу ёққа кўчирилиб ўтказилаверадиган ниҳол кўкармайди. Энг фойдали нарса ҳам юзаки холда фойда келтирмайди. Китоблар ҳам кўпликда бизни сочиб юборади. Шунинг учун, агар эғалигингдаги китобларнинг хаммасини ўқий олмасанг, ўқий оладиганингда китобга эға бўл - етади. (4) «Аммо, - дейсан сен, - гоҳида у китобни ўқигим келади, гоҳида – бошқасини». Турли-туман таомларга кўл уриш – тўқчиликнинг белгиси, овқатларнинг турли-туманлиги ошқозонни тўйдирмайди, бузади. Шунинг учун хамиша тан олинган ёзувчиларни мутолаа кил, агар гоҳида бошка нарсага чалгигинг келса, аввал ташлаб кўйган нарсангни ўқи. Ҳар қуни кашшокликка, ўлимга, бошка бирор офатга қарши билим жамла ва, бошка кўп нарсаларни кўздан кечириб, бугун сен хазм кила оладиган бирортасини танла. (5) Менинг ўзим ҳам шундай киламан: кўплаб ўқиган нарсаларимдан бирор-бир нарсанигина эслаб коламан. Бугун мен Эпикурни мутолаа килаётиб (мен шундай тез-тез бегоналарнинг боғига тушиб тураман, қочкин сифатида эмас, меҳмон сифатида тушаман), қуйидаги хикматга дуч келдим: (6) «Шодумон кашшоклик, - дейли у, - хусусий нарса». Агар шодумонлик бўлса, бу қанака кашшоклик бўлди экан? Оз нарсага эға бўлган инсон кашшок эмас, кўп нарсага эға бўлишни истайдиган, бориға қаноат килмайдиган инсон кашшокдир. Ҳазинасида ва хирмонида қанча нарсаси борлигга, қанча сурувлари борлиги ва яна қанчаси кўшилаётганига қарамаса, кўзлари бошқаникига қадалган бўлса, топганини эмас, хали яна топиши қераклигини ўйласа? Бойликнинг қегараси борми, деб сўрарсан? Қуйи қегараси – зарур нарсаларгагина эға бўлиш, юқори қегараси – етарлича нарсага эға бўлишдир. Саломат бўл, биродар.

Нома III

Сенекадан Луцилийга саломлар бўлсин!

(1) Сен мен учун ёзган хатингни менга бериб қўйиши учун дўстингга берганингни ёзибсан ва кейин оғохлантирибсан: мен сенга тааллуқли хамма нарсани ҳам унга айтавермаслигим қерак экан, чунки сенинг ўзинг ҳам одатда бунақа килмайсан. Аён бўладики, битта хатнинг ўзида сен уни ҳам дўст деб эътироф қиласан ва ҳам унинг дўстлигини тан олмайсан. Агар сен «дўст» сўзини шунчаки тил учида тилга олган бўлсанг ҳам майли эди, ахир биз ҳам сайловларда номзод бўлганларнинг барчасини шунчаки «жасур жўмардлар» деб атаймиз ёки қаршимиздан чиқиб қолган, биз исмини

эслай олмаётган хар бир кишига «жаноб» деб мурожаат киламиз. (2) Аммо, агар сен кимнидир дўст хисобласанг ва айни пайтда унга ўзингга ишонгандай ишонмасанг, демак, сен хато киялсан хамда хакикий дўстлик кандай бўлишидан бехабарсан. Хамма нарсани дўстинг билан бирга хал этишга харакат кил, аммо аввало дўстингнинг ўзини таниб ол. Дўст бўлсанг, унга ишон, аммо дўст бўлишдан аввал уни билиб ол. Кимки Феофрастинг насихатига риоя килмаса, аввал фикрлаб, кейин севиш ўрнига, аввал яхши кўриб қолиб, кейин мулохаза килса, демак, у нима аввалу нима охирлигини адаштириб кўйгандир. У ёки бу кимса билан дўст бўлишдан олдин узок ўйла, аммо дўстликка қарор килганингдан сўнг дўстингни бутун калбинг билан қабул эт хамда у билан худди ўзинг билан сўзлашгандан дадил сўзлашавер. (3) Шундай яшагинки, хатто душманга айтиб бўлмайдиган бирор нарсани ўзинг хам тан олишингга тўғри келмасин, аммо сир сақлаш лозим бўлган нарсалар барибир хам мавжуд бўлса, барча ташвишларингни, фикрларингни дўстинг билан бўлишгин. Агар унга ишонсанг – уни ишончли дўстга айлантирасан. Кўпинча алданишдан кўркиш оркали алдовга ўргатишади ва шубхаланишлари натижасида шубхаланган кимсаларига ёвузлик қилиш ҳуқуқини бериб қўйишади. Нега мен у ёки бу сўзни дўстим олдида айтолмаслигим керак? Негача мен дўстим ҳузурда турганда ўзимни худди ўзим билан яккама-якка тургандай сезмаслигим лозим? (4) Бировлар фақат дўстгагина айтиш мумкин бўлган нарсани дуч келган хар кандай одамга айтаверишади, фақат у жимгина эшитса бўлди, кўнгилларидаги хамма нарсани тўкиб солишади. Бошқалар ўзлари хақида энг яқин одамлари хам ниманидир билишини истамайдилар; улар, агар кўлларида келганда, хатто ўзларига хам ишонмаган бўлардилар, шунинг учун улар хамма нарсани ичларига ютишади. Унисини хам бунисини хам килмаслик керак: ахир иккиси хам – хаммага ишониш хам, ҳеч кимга ишонмаслик хам – иллатдир, фақат шуни айтишим мумкинки, биринчи иллат – хайрлироқ, иккинчиси – хавфсизроқ. (5) Худди шундай доим хавотирда яшайдиганлар хам ва доим хотиржам яшайдиганлар хам газабга лойикдирлар. Зеро хар нарсадан талвасага тушиш фаолликдан эмас, доимий хаяжонда бўлган кўнгил безовталигидандир хамда, худди шунингдек, хар бир харакатни огир, огриниб қабул қилиш – хотиржамликнинг белгиси эмас, дангасалик ва инжикликнинг нишонасидир. (6) Шунинг учун мен Помпонийдан ўқиган куйидаги сўзларни кўнглингда сақла: «Айримлар шу қадар зулматга ботганларки, ёруғликдаги хамма нарсани ноаниқ кўрадилар». Хаммаси мутаносиб бўлиши керак: ҳузур-халоват асири харакат хам қилишни бошлаши керак ва тиним-тинчимас киши – бироз тин олишни, фикрлашни ўрганмоғи лозим. Табиатдан маслаҳат сўра: у сенга кун ва тунни яратганини айтади. Саломат бўл, биродар.

Нома IV

Сенекадан Луцилийга саломлар бўлсин!

(1) Азизим, бошлаган ишингни изчил давом эттир ва калбингнинг камолоти ва халоватидан роҳатланиш учун имкон қадар шошилгин. Рухни қомиллаштиришда ва кўнгил хотиржамлигига интилишда хам ҳузур-халоват бор; аммо иллатлардан холи ва нуқсонсиз руҳга разм солсанг, буткул ўзгача роҳат оғушига чўмасан. (2) Аниқ ёдингда бўлса керак, одми лаш-лушингни ечиб, эрақалик қийимларини қилганингда ва форум даврасига чикканингда қанчалар қувонган эдинг? Болаларча ҳулк-атворингдан қутилиб, фалсафа сени эрлар қаторига қўшганда бундан-да қаттароқ қувончни хис этасан. Ахир бу пайтгача бизда болаликнинг ёши қолмасан-да, энг ёмони, болаларча гўллик қолган

бўлади. Бу шуниси билан ёмонки, бизни доно кексалар сифатида хурмат килишади, аммо бизда болаларнинг, нафакат болаларнинг, хатто гўдакларнинг иллатлари сакланиб қолган бўлади; ахир гўдаклар арзимас нарсалардан кўркишади, болалар – ўткинчи нарсалардан хайикишади, биз эса – унисидан ҳам, бунисидан ҳам хавотирдамиз. (3) Олдинга кадам ташла – ва сен тушунасанки, кўп нарса айнан ҳаммадан кўп кўркитиши туфайлигина кўркинчли эмас. Охиргиси бўлган ҳеч бир ёвузлик улкан бўлолмайди. Ўлимга дуч келмоқдамисан? Агар ўлим сен билан қолганда эди, у кўркинчли бўларди, ўлим эса ё сенга хали келмайди ёки, келса, тезда ўтади, орқада қолиб кетади, бошқача бўлиши мумкин эмас. - (4) «Рух ҳаётдан нафратланишига эришиш, - дейсан сен, - осон иш эмас». – Бирок сен одамлар қандайдир арзимас сабаблар туфайли ҳаётдан юз ўгираётганини кўрмаяпсанми? Биттаси севганининг дарвозасига ўзини осиб кўйибди, бошқаси уй эгаси кичкирганини эшитмаслик учун ўзини томдан ташлаган, бошқа қочиб кетган бир кимса қайтариб келмасликлари учун ўз қорнига пичок тикиб кўйибди. Нахотки ҳаддан ошган кўркув қилган ишни фазилатимиз қила олмайди? Ҳаётни узайтириш ҳақида кўп ўйлайдиган одамнинг ҳаётида ҳаловат йўқ, кўп консулликларни бошдан кечиришни буюқ эзгулик ҳисоблайдиган одам хотиржам бўлолмайди. (5) Хар қуни, хар лахза шу ҳақда ўйлагин, токим ҳаётдан кетишни фожиа билма, ўлимга хотиржам қара, кўпчилик кишилар уммон оқими тортиб кетаётган киши тиканак буталарга ва қиррадор тошларга тармашгани сингари ҳаётга тармашишади ва ёпишиб олишади. Кўпчилик шундай – ўлим кўркуви ва ҳаёт азоб-укубатлари ўртасида аросатда яшайди; уларга раҳминг келади, яшашни истамайдилар, ўлиш ҳам қўлларидан келмайди. (6) Яшаш учун, ҳаёт учун қайгуришни тўхтатсангинга ҳаётингда ҳаловат бўлади. Агар инсон бирор-бир эзгуликни охир-оқибат муқаррар йўқотишига ҳамиша ич-ичидан тайёр турмаса, ундан роҳатлана олмайди ҳамда, айтиш керакки, йўқотганда ачинилмайдиган нарсани йўқотиш оғриқсиз бўлади. Шунинг учун ўлим қаршида руҳингни жасорат билан мустаҳкамла ва чиниктир, билгинки, ўлимдан бу дунёнинг энг қудратли шахслари ҳам қутилиб қололган эмас. (7) Помпейга ўлим ҳукмини бир болақай ва скопчи чиқарганлар, Крассга – бир шафқатсиз ва шарттаки парфиялик. Гай Цезарь Лепидага бўйнини нотик Декстрнинг қиличига тутишни буюрган – ўзининг боши эса Херейнинг зарбасига дучор бўлди. Ҳеч қимни омад юқорига кўтарганидан кўра қамроқ хавфга қўймаган. Соқинликка ишонма: денгиз бир лахзада кўзгалиши ва ҳозиргина бир маромда кезиб юрган кемаларни ютиб юбориши мумкин. (8) Шуни ўйлагинки, сенинг томогинга қарокчи ҳам, ганим ҳам қилич тираши мумкин. Майли сен юқори ҳокимиятда эмасдирсан – барибир хар қандай қул сенинг ҳаётингга ҳам, ўлимингга ҳам тажовуз қилиши мумкин. Мен сенга шу гапни айтаман: ўз ҳаётиндан тўйган хар қандай одам сенинг ҳаётингга хўжайин бўла олади. Уй-рўзгор фитналаридан ҳалок бўлганларни эсла, - улар ё қуч билан, ё маккорлик билан махв этилганлар, - шунда тушунасанки, қулларнинг қазабидан ҳалок бўлганларнинг сони шохларнинг қазабидан қурбон бўлганларнинг сонидан кам эмас. Сен қурқаётган қудратли ҳокимиятнинг қучи нима бўпти, ахир сен кўрқаётган ўлимни бошингга бошқа хар қим ҳам сола олади? (9) Мана, дейлик, сен ганим қўлига тушдинг ва у сени ўлим қундасига олиб боришни амр этди. Ахир сен ўзи шундайига ҳам ўлим томон бораётибсан! Тугилган хар бир инсон ўлимга томон бораётир. Нега ўз-ўзингни алдайсан, гўё доимо юз бериб турган нарсага энди тушунгандайсан? Сенга айтай: тугилган соатингдан бошлаб ўлимга томон бораётирсан. Агар биз бутун умримизнинг ҳамма соатлари мобайнида кўркиб яшаётган охирги соатни хотиржам қарши олишни истасак, бу ҳақда ҳамиша ўйлашимиз ва ҳамма

вакт буни ёдда тутишимиз керак. (10) Мактубимни тугатишим учун бугун менинг кўзим тушиб колган (менга бегона бир богдан узган) бу хикматни билиб ол: «Табиат конуниятига монанд кашшоклик – катта бойликдир». Сен мазкур табиат конуни бизга кандай чегаралар кўйишини биласанми? На ташналикдан, на очликдан, на совукдан укубат тортишимиз шарт эмас. Очлик ва ташналикни даф килиш учун димогдорларнинг остонасига бош уриш, худбинларнинг кош-ковогига карашимиз ёки хакоратомуз муомалага чидашимиз шарт эмас, бахтимизни излаб денгизга талпинишимиз ёхуд кўшин кетидан боришимиз ҳам керакмас. Табиат талаб киладиган нарсага имконимиз етарли, бунга эришса бўлади, биз факат керагидан ортигига эришиш учун кон ва терга ботамиз. 11) Ортикча хавас учун биз нечталаб кўйлак йиртамиз, жанг-жадал ўтовларида умиримизни ўтказамиз, кариймиз, бегона юртларга, бегона киргокларга юзланамиз. Бизга етарлиси эса ёнимизда, шундок кўлимизнинг остида зохирдир. Кашшоклигида ҳам сабр-токат килган, кўзи тўк инсон аслида бойдир, бой бўла туриб, яна бойлик излаб изгиётган, ҳеч нарсадан тап тортмаётган кўзи оч бой аслида жуда кашшокдир, очдир. Саломат бўл, биродар.

Нома V

Сенекадан Луцилийга саломлар бўлсин!

(1) Сенинг тиришқоклигиндан ва машгулотлардаги ҳаракатчанлигиндан қувонаман, сен ҳамма нарсани йиғиштириб, ўзингни кун сайин изчил комил этиш истагида ҳаракат қилмасан ва мен сени бу учун шарафлайман. Бундан кейин ҳам шундай тиришқок бўлгин, мен бунда сени нафакат кўллаб-қувватлайман, балким ўтинаман ҳам. Сени факат бир нарсадан оғохлантиришни истайман: комилликка эришишни эмас, одамларнинг кўз ўнгида бўлишни истайдиганлардан ўрнак олма ҳамда на кийим-кечагингда ва на хаёт тарзингда ҳеч нарса ярк этиб кўзга ташланмасин. (2) Афтода холда, текисланмаган соч ва ўсик сокол билан кўчага чикма, ясама дарвишона кўринишга уринма, олтин-кумушга нафратингни, керак бўлса курук ерга тўшак ташлаб ётаверишингни – бир сўз билан айтганда, худбинликни кондириш учун килинадиган ҳар кандай ҳаракатни намойишкорона кўрсатма. Ахир ўзимизни камтарона тутишимизга карамасдан, файласуф, сўфий номининг ўзиёқ бу гумроҳ оломонда етарлича нафрат уйғотаётган бир пайтда, биз ўзимизни одамларнинг урф-одатларига зид тутсак, оқибати нима бўлади? Майли калбимизда биз ўзгача бўлайлик – ташки томондан биз одамлардан ажралиб турмаслигимиз керак. (3) Майли, кийим-кечагимиз яркирок бўлмасин – аммо кир-чир ҳам бўлмасин; майли куйма олтиндан безалган кумуш идиш-товоклар бизники эмасдир – аммо олтину кумушнинг бизда йўқлигининг ўзи хали кўзи тўқликнинг белгиси эмас. Оломондан яхшироқ яшаш учун балким ҳамма нарсани килармиз, аммо буни оломонга ўчма-ўч қилмаслигимиз керак, акс холда биз ўзимиз комил қилмоқчи бўлганларни кўркитиб кўямиз ва ўзимиздан йироқлаштирамиз. Бизга монанд бўлишга тўғри келишидан кўркишлари оқибатида улар ҳеч нарсада бизга ўхшашни истамай қоладилар – биз факат шунга эришамиз. (4) Фалсафа хавола этишни ваъда қиладиган биринчи нарса – одамлар орасида яшаш қобилияти, хушмуомалалик ва мулоқотга мойиллик; аммо бизнинг ҳашамдорлигимиз, одамлардан ажралиб туришимиз бу ваъдани бажаришимизга ҳалакит беради. Шу ҳақда ташвишланишимиз лозимки, токим биз одамларда хайрат уйғотишни истаган нарса уларда қулгу ва нафрат уйғотмасин. Ахир бизнинг табиат билан уйғунликда яшашдан ўзга мақсадимиз йўқ. Аммо табиат ўз

вужудини какшатмайди, осон эришиладиган батартибликдан юз ўгирмайди, бокираликни севади, нафакат арзон емакдан, балким кўпол ва бадхўр таомдан ҳам юз ўгиради. (5) Факатгина хашамдорликка муккасидан кетганлар камёб нарсаларга кизикадилар – факат аклидан мосуво кимсалар арзон ва ҳаммабоп нарсалардан ўзларини тортадилар. Фалсафа кўзи тўкликни такозо этади, аммо бу – азоб-укубат чекиш дегани эмас; камсукумлик албатта кўримсизликни билдирмайди. Мана, менинг кўнглимга макбул мезон: бизнинг хаётимизда эзгу фазилатлар, хулк-атворлар кўпчиликнинг хулк-атвори билан коришик бўлиши лозим, одамлар бизнинг фазилатларимиздан хайратланишсин, шу билан бирга уни тан ҳам олишсин. - (6) «Кандай? Нахотки биз ҳам бошкалардай бўлсак ва биз ҳамда уларнинг орамизда нахотки фарк бўлмаса?» - Фарк бўлади ва бу фарк жуда катта бўлади. Майли, бизга якиндан разм солган кимса биз оломондан канчалик фарк килишимизни билсин. Майли, бизнинг уйимизга кирган кимса биздан хайратлансин, аммо уйимиздаги идиш-товокдан хайратланмасин. Лойдан бўлган сопол идишдан худди кумуш идишдан фойдалангандай фойдаланувчи инсон буюқдир, аммо кумуш идишдан худди лойдан бўлган идишдан фойдалангандай фойдаланувчи инсон ҳам буюқликда ундан кам эмас. Бойликка кучи етмаган, бойликдан ўзини йўқотиб қўйган, бойликни кўтаролмаган кимса рухан заиф кимсадир. (7) Бугун ҳам сен билан ўзимнинг кичкинагина даромадимни бўлишмоқчиман: мен ўзимизнинг Гекатондан барча истакларимиздан воз кечсак, кўркувдан ҳам холос бўлишимиз хакидаги хикматни топдим. «Агар умид килишдан тўхтасанг, - дейди у, - кўркишдан, титраб-какшашдан ҳам тўхтайсан». Бу турли-туман икки нарсани кандай киёслаш мумкин, деб сўрарсан?! Аммо ўзи шунака, азизим Луцилий: гарча улар ўртасида ҳеч кандай умумийлик йўқдай туюлса-да, аслида улар бир-бири билан ўзаро богликдир. Битта занжир коровул ва у кўриқлайдиган асирни боглаб тургани сингари, бир-бирига умуман ўхшамайдиган кўркув ва умид биргаликда келишади: умиднинг ортидан кўркув пайдо бўлади. (8) Мен бунга хайрон бўлмайман: ахир уларнинг иккиси ҳам ишончи мустаҳкам бўлмаган, истикболни хавотир билан кутаётган калбга дохилдир. Умид ҳамда кўркувнинг бош сабаби – бизнинг бугунги кунга мослашолмаслигимиз ва ўз ният-истакларимизни хамиша олис келажакка томон йўллашимиз, бугунни яхшилаш ўрнига эртага албатта яхши бўлар, деб яшашимиздир. Шундай килиб, инсонга берилган энг буюқ эзгуликлардан бўлмиш башорат килиш хаётда ёмонликка эврилади. (9) Хайвонлар, жониворлар хавфни кўргач, кочадилар, хавфдан кочиби кутилгач, бошка кўркмайдилар. Бизни, инсонларни эса ҳам ўтмиш эзади, ҳам келажак азоблайди. Бизга берилган эзгу фазилатларнинг кўпи ўзимиз туфайли бизга зарар келтиради: хотира бизни кўркувдан титраган кунларимизни яна бошдан кечиришга мажбур килади, башорат килиш хислатамиз келажакда чекадиган азоб-укубатларимиздан дарак беради. Ва ҳеч ким факат бугунги сабабларнинг ўзи туфайлигина бахтсиз эмас. Саломат бўл, биродар.

Нома VI

Сенекадан Луцилийга саломлар бўлсин!

(1) Тушунман, Луцилий, мен нафакат яхши томонга ўзгаряпман, балким бошка одамга айланиб бормоқдаман. Менда ўзгартирадиган ҳеч нарса колмади деб айтолмайман, бунга умид ҳам килмайман. Тузатилмайдиган, камайтириш ёки кўтариш лозим бўлмайдиган нарсанинг ўзи бормикин? Ахир калб аввал билмаган камчиликларини кўра

олса, демак у янада яхшиланишга томон юз тутаетган бўлади. Айрим беморларни касал эканликларини сезганликлари учун ҳам табрикласа бўлади. (2) Мен ўзимда шиддатли тарзда юз бераётган бу ўзгаришлар сенга ҳам ўтишини истайман: шунда мен бизнинг дўстлигимизга – на умид, на кўркув, на таъма парчалай олмайдиган, то ўлим кунигача сакланиб қоладиган, унинг учун ўлимга ҳам тик бориладиган хакконий дўстликка янада мустахкам ишонч хосил килардим. (3) Мен сенга дўстлари бору, аммо дўстликнинг ўзидан мосуво кўп одамларни санаб бера оламан. Калбини умумий ирода ва хакикат истаги чамбарчас боғлаган дўстлар бундай бўлмайдилар. Бошқача бўлиши мумкинми? Ахир хакикий дўстлар ҳамма нарсалари, айникса ташвишлари муштараклигини биладилар. Хар бир кун, менинг сезишимча, мени канчалик олдинга ҳаракат килдираётганлигини сен тасаввур ҳам кила олмайсан. - (4) «Агар сен бирор нарсани топган бўлсанг ва унинг фойдали эканини тажрибада кўрган бўлсанг, мен билан баҳам кўр», - деб айтасан сен. – Мен ҳам ҳамма билганимни сенинг шуурингга куйишни истайман ва бирор нарсани ўрганар эканман, уни сенга ҳам ўргата олишимдан қувонаман. Ва хар қандай билим, канчалик юксак ва фарахбахш бўлмасин, агар бир менинг ўзим учун бўлса, менга халоват бермайди. Агар менга бирор хикматни берсалар ва шарт кўйсалар: уни мен ўзимда саклашим ва ҳеч кимга айтмаслигим лозим бўлса, - мен бу хикматдан воз кечар эдим. Агар бир ўзимиз учун бўлса, ҳеч бир эзгулик бизни қувонтирмайди. (5) Мен сенга китобларни жўнатаман ва сен ундаги фойдали ўринларни излашга вақт сарфламаслигинг учун белгилар кўйиб қўяман, токим сен бу белгилар орқали мен тавсия қиладиган ва ўзим хайратланган нарсаларни осон топа оласан. Бирок доноларнинг тирик овози ва улар билан бирга яшаш уларнинг сўзларини ўқишдан кўра кўпроқ фойда келтирган бўларди. Келиб, ҳаммасини ўз жойида кўрган афзал, чунки, биринчидан, одамлар кулоклари эшитгандан кўра кўзлари кўрганига кўпроқ ишонадилар, иккинчидан, насихатнинг йўли - узун, намуна кўрсатишнинг йўли қисқа ва ишонарлидир. (6) Агар фақат тинглаганида эди, Клеанф Зеноннинг аниқ нусхасига айланмаган бўларди. Ахир у Зенон билан бирга хаёт кечирди, яширин нарсаларни ҳам кўрди, Зенон ўзи чиқарган қоидаларга монанд яшаётган-яшамаётганлигини қузатди. Афлотун ҳам, Арасту ҳам ва кейин турли томонга таркалиб кетган бошқа ахли донишлар ҳам Сукротнинг сўзларидан кўра, кўпроқ унинг хулқ-атворидан ўргандилар. Метродора, Гермарха ва Полненани Эпикурнинг дарслари эмас, у билан ҳамнафасликда кечирилган хаёт буюқ инсонларга айлантирди. Дарвоқе, мен сени оладиган фойданг учунгина мен томонга даъват қилмаяпман, балким сен ҳам менга берадиган фойдани ўйлаяпман; биз биргаликда бир-биримизга кўп нарса бера оламиз. (7) Айтгандай, мен хар куни ниманидир тухфа қилишим керак. Мана, мен бугун Гекатондан ўқиб олган хикмат: «Нимага эришдинг, деб сўрарсан? Ўзимга ўзим дўст бўлдим». У эришган нарса оз эмас, чунки ўзини топган, ўзини ўз дўстига айлантирган одам энди ҳеч қачон ёлғиз қолмайди. Ва шуни билгин: ўзини ўзига дўст тутолган одам бошқаларга ҳам дўст бўла олади. Саломат бўл, биродар.

Нома VII

Сенекадан Луцилийга саломлар бўлсин!

(1) Сен кимдан ўзимни четга тортишим керак, деб сўрабсан? Оломондан-ми? Ахир оломонга бежавотир яқинлашишнинг иложи йўқ! Мен сенга ўзимнинг заиф томонимни айтишим керак: ҳеч қачон кўчага қандай чиққан бўлсам, шундай қайтмаганман. Нени

хотиржам килган бўлсам, у яна хаяжонга тушган, нимани ўзимдан йироклаштирган бўлсам - у яна кайтган. Худди узок ётган бемор ўзини хавф остига кўймасдан кўчага чиколмаганидай, биздай узок чекилган изтиробдан дили беморлар ҳам одамлар олдига чикишдан безиллаймиз. (2) Ўзингни каърига уриб бораётган оломондан ёмонрок ганим йўқдир. Хар бири мукаррар ўз иллатини сенга жилвадор килиб кўрсатади ёки юктиради ёхуд билдирмай сингдиради. Бу тўдада одам канчалар кўп бўлса, у шунчалар хавфлирокдир. Яхши хулklar учун томошодан кўра дахшатлирок нарса йўқдир: зеро бизга иллатлар хузур-халоватлар оркали осон юкади. (3) Сенингча, мен нима деяпман? Одамлар орасида бўлганимдан сўнг мен уйга янада хасисирок, иззатталаброк, бойликка хавасмандрок ва, албатта, шафкатсизрок ва ноинсонийрок бўлиб кайтаман. Мен тасодифан кундузги томошога дуч келиб колдим, истагим инсоннинг конига кўзи тушган одамни тинчлантирадиган ўйинлар кўриб ва хазил-мутойибалар тинглаб хордик чикариш эди. Ажабо! Авваллари кўрганларимизнинг хаммаси жанг эмас, багрикенглик бўлган экан, бугун – хазилдан асар ҳам йўқ – хакикий конхўрлик авжида! Ёпинчлар йўқ, бутун вужуд зарбага очиб кўйилган, ҳеч кимнинг кўли беҳудага кўтарилмайди. (4) Кўпчилик айнан шуни хуш кўради, аввалги одатий жуфтликлар ва севимли жангчилардан афзал билишади! Нега шундай бўлмасин? На бошда никоб бор, на килични кайтарадиган калкон бор! Лаш-лушлар нега керак? Усуллар нимага зарур? Уларнинг барчаси ўлим лахзасини узайтиради. Эрталаб одамлар кашкирлар ва айикларга едирилади, тушликдан сўнг – томошабинларнинг гажишларига дучор килинади. Томошабинлар ўлдирганларни уларни ҳам ўлдирадиганлар зарбасига бош тутишга буюрадилар, голибларни эртанги янги жанг учун колдириш максадидагина аяйдилар. Жангчилар учун ўлимдан бошка чора йўқ. Олов ва темир ишга тушади, сахна бўшаб колгунча шу ахвол. - (5) «Ахир у карокчи эди, котил эди». – Одам ўлдирган киши ўлимга лойик. Аммо сен, шўрлик томошабин, кайси айбинг учун буни кўришга мажбурсан? – «Кес, ур, ёндир! Нега у бу кадар кимтиниб тигга боради? Ана униси нима учун кўрка-писа ўлдиради? Буниси нега истар-истамас ўлади?» - Хакамлар ганимларни килич тигига хайдашади, ялангоч кўкраклари билан тигга боришларини иташади. Танаффус пайтида-чи? Бу вақтда одам ўлдиришади, уларга нимадир юз бериб турса бўлди. Нега тушунишни истамайсиз, ёмон намуналар уларни намойиш килаётганларнинг ўзларига кайтади? Ўлмас худоларга шукр килингким, сиз ўрганишга нокобилларга шафкатсизликни ўргатяпсиз. (6) Хали дийдаси котмаганлар, калби шафиклар, эзгуликда баркарор бўлиб улгурмаганлар ўзини халқдан узокрок тутсин: бундайларнинг кўпчилик томонига ўтиб кетиши осон. Хатто Сукрот, Катон ва Лелий ҳам ўзларига ўхшамаган оломон орасида эзгу хулklarидан чекилган бўлардилар, биз бандаи ожизлар эса, ўз табиатимизни канчалар такомиллаштирмайлик, хар тарафдан хамла килиб келаётган иллатлар босимига чидаш беролмаймиз. (7) Исрофгарчилик ва хасисликнинг битта намунаси ҳам кўплаб ёвузликларни олиб келади; эркатой ошнаимиз бизни ҳам заиф ва танбал килиб кўяди, бой-бадавлат кўшнимиз феълимиздаги очкўзликни гиж-гижлаб юборади, маккор ўрток энг бокира ва содда биродарининг дилини ҳам занглатишга кодирдир. Хўш, агар бизнинг хулк-атворимизга бутун-бир оломон хамла килса, нима бўлади? Ё сен уларга таклид киласан ёки хаммани ёмон кўриб коласан. (8) Айни пайтда унисидан ҳам, буничидан ҳам йирок бўлиш лозим: ёмонлар кўп бўлгани учунгина уларга кўшилиш, таклид килиш керак эмас ёки уларга ўхшамаганинг учун кўпчиликни ёмон кўриш ҳам керакмас. Узлатга чекин, имкон кадар ўз ичинга беркин; вақтингни факат сени комиллаштирадиганлар билан ўтказ, ёнингга факат ўзинг яхшилашинг мумкин

бўлганларни якинлаштир. Униси ҳам, буниси ҳам ўзароликда амалга ошади, зеро одамлар бировни ўқитар экан, ўзи ҳам ўсади, ўрганади. (9) Демак, сен иззатталаблигинг истаги туфайлигина ўзингни оммага намойиш қилишинг, оломон ўртасига чиқиб, ниманидир овоз чиқариб ўқишинг ёки фикрлашинг шарт эмас; менинг назаримда. Агар сенинг бераётган махсулинг оломоннинг қалбига якин бўлсагина уларнинг олдига чиқиш мумкин, акс холда оқил одамни улар тушунмайди. Эхтимол, бир-иккита тушунадиган одам сенга учраб қолар, аммо сени чуқур ва тўғри тушунишлари учун уларни ҳам ўқитиш ва йўллаш лозим бўлади. «Аммо мен нима учун илм олдим, ўқидим?» - Мехнатим зое кетди деб ачинма, хавотирланма: сен ўзинг учун илм олдинг. (10) Бирок мен бугун фақат ўзим учунгина ўқимадим ва шунинг учун сенга буюқлар бисотидан бугун кўзим тушган учта хикматни етказаман – уларнинг ҳаммаси айнан битта нарса ҳақидадир. Биринчиси шу номамнинг қарзини ўзсин, қолган иккитаси кейинги хатларимнинг ҳақи бўла қолсин. Демокрит ёзади: «Мен учун битта инсон –халқдир, халқ – битта инсондир». (11) Ва яна бир донишманд шугулланаётган санъати фақат бир неча одамгагина етиб борадиганлигини, нега бу натижасиз иш билан бу қадар тиришиб шугулланишини сўраганларида, айтган: «Менга бир неча одам ҳам етади, менга битта одам ҳам етади, ҳеч ким тушунмаса ҳам етади», - бу донишманд ким бўлмасин (бу ҳақда турли фикрлар мавжуд), яхши айтган-да, биродар. Учинчи хикмат ҳам жуда гўзал – Эпикур ўқув машгулотларидаги ўртоқларидан бирига ёзган: «Буни мен оломонга эмас, сенга айтяпман: ахир бизнинг ҳар биримиз бошқа биримиз учун бир театр тўла одам баробаридамиз». (12) Мана, азизим Луцилий, кўпчиликнинг мактовларидан келадиган сархушлиқдан сакланиш учун ана шу хикматларни қалбда асраш керак. Сени кўпчилик қўллаб-қувватлаши мумкин. Кўпчиликка тушунарли бўлсанг, демак, ўзингдан рози бўлишингга сабаб бормикин? Сенинг фазилатларинг қалбингга қаратилган бўлиши керак! Саломат бўл, биродар.

Нома VIII

Сенекадан Луцилийга саломлар бўлсин!

(1) «Сен менга оломондан йирок бўлишни, узлатга чекинишни ва ўз виждонинг билан қаноатланишни буюрасан, - деб ёзасан. - То ўлгунча мехнат қилиш ҳақидаги насиҳатларинг-чи?» - Сенга буюрган нарсамни – одамларга фойда келтириш учун улардан яшириниш ва эшиқни тамбалаб олишни - ўзим ҳам қилганман. Бир кунни ҳам бекорчиликда ўтказмайман, ҳатто туннинг ҳам бир қисмини машгулотларга бағишлаганман. Озод бўлганимдан кейин ҳам ухлагга ётмайман: йўқ, уйку мени ўз домига тортади, мен эса тиришганимдан чарчаган, юмилиб бораётган, ториккан кўзларимни ишимга тикканча, ўтираверман. (2) Мен нафақат одамлардан узоклашдим, балким ишлардан, энг аввало – ўз ишларимдан ҳам узоклашдим ва авлодларнинг ишлари билан шугулландим. Мен келажак авлодлар учун уларга ёрдам бериши мумкин бўлган нарсаларни ёзиб бораман. Худди табиблар дори-дармонларни қандай тайёрлашни ёзиб борганларидай, мен ҳам ўз қалб яраларимни даволашда фойдаланиб, ишонч ҳосил қилган холоскор насиҳатларни қозоғга тушираман: яраларим битмаган бўлса-да, газак олиб кетмади. (3) Мен бошқаларга ўзим узок адашишлардан кейин, кечикиб бўлса-да топган ягона тўғри йўлни кўрсатаман. Қичкираман: «Оломон севадиган, тасодиф ҳадя қилган нарсалардан йирок бўлинглар! Тасодифан қилган ҳар

кандай бойлик, халоват кошида шубха ва кўркув билан тўхтанг! Ахир баликлар ҳам, жониворлар ҳам ширин умид илинжида кармоққа, копконга тушадилар! Сиз бу нарсалар тақдир иноятлари, деб ўйлайсизми? Йўқ, бу тақдир тузокларидир. Хаётини имкон қадар хавфсизроқ яшаб ўтаман деганлар бу куш елими суртилган хаёт бойликларидан, бу дунёнинг биз шўрликларни алдаш учун жилваланган нафсидан, бу ўлжага эга бўлдим, деб сархуш бўлганимизда ўзимизни ўлжага айлантирадиган неъматларидан кочсин. Бу неъматлар кетидан кувиш бизни чоҳга тортиб боради. (4) Юксакка хаволанган хаётнинг охири аниқ – кулашдир. Бунинг устига, бахт-саодат бизни ўнгу сўлга тортган пайтда каршилиқ қилиш мумкинмас. Ё тўғри сузиш керак ёхуд бирдан тубсизликка қулайсан! Аммо толе йўлдан қайтмайди – у ағдар-тўнкар қилади ва қояларга уради. (5) Шунинг учун вужуд майлларига унинг мустахамлигини қувватлайдиган даражадагина хоши билдиринг ва шундай хаёт тарзини ягона соғлом ва шифобахш тириклик, деб билинг. Вужудни итоатда сақланг, токи у қалбга бўйсунидан чекинмасин: овқат факат очликни қондирадиган даражада қифоядир, сув – чанқокни босса бўлди, қийим баданни совуқдан асрасин, уй-жой – вужудга бўладиган хавф-хатарлардан химоя қиладиган бўлса, бас. Уйи лойдан бўлганми ёки хориждан келтирилган қимматли тошданми, бунинг фарқи йўқ: билингки, қамиш том остида инсон олтиндан ёпилган том остидагидан ёмон яшамайди. Қераксиз захмат ортидан қиладиган, зеб бериш ёки кўз-кўз қилиш учун яратилган нарсалардан тортининг. Ёдингизда тутинг: руҳдан бошқа ҳеч нарса фахрланишга арзимайди, буюқ қалб учун ҳамма нарса ундан қичикдир». (6) Мен ўзимга билан шундай суҳбат қурай эканман, айни пайтда буни авлодларга айтаётган бўламан, нахотки, сенингча, мен бу билан судга қўллаб-қувватловчи бўлиб боргандан ёки узук муҳри билан мерос қозғаларини зарблаётгандан ёхуд сенатда қайсидир мансабдорга қўл қўтариб, овоз бергандан қамроқ қойида келтираётирман? Шунга ишонгинки, сенга бекорчи бўлиб қўринаётган одам аслида муҳим юмушлар билан - ҳам илохий, ҳам инсоний ишлар билан машғулдир. (7) Дарвоқе, мактубни хотималашнинг айни пайтидир ва мен, қоида тариқасида, бу номамда ҳам нима биландир сени рози қилишим керак. Мен сенга ўз захираларимдан тўламайман; ҳали-хануз Эпикурни мутолаа қиляпман ва бугун ундан шундай сўзларни ўқидим: «Хакқоний эрққа эришиш учун фалсафага қул бўлгин». Аган сен бу ҳикматга ўзингни бахш этсанг, эркинлигинг қундан-қун ортга сурилавермайди: дарҳол эрққа ноил бўласан. Чунки, фалсафага қуллик – бу дунёдан эркинликдир. (8) Эҳтимол, сен нега бу гўзал сўзларни ўз қамондошларимиздан эмас, Эпикурдан келтиришимнинг сабабини сўрайсан. Нега бу сўзлар ҳамма инсонларга эмас, факат Эпикурга тегишли, деб ўйлайсан? Ахир, бугунги шоирларинг айтаётган қўпгина фикрлар аллақачон қайласуфлар томонидан айтилган ёхуд айтилган бўлиши керак! Мен на трагедияларни, на бизнинг трагедия ва комедия ўртасида турган, жиддийликдан холи бўлмаган тоғаталаримизни айтаётганим йўқ; ҳатто мимларда ҳам қанчалар муаззам сатрлар бор! Публилийнинг қўллаб шеърларини ҳам қишанини судраб юрганларгина эмас, минбарларда нутқ сўзлаётганлар шавқ ила ўқиса арзийди. (9) Мен унинг фалсафага, хусусан фалсафанинг ҳозиргина мен айтган ва мен шугулланган қисмига тегишли бўлган битта сатрини келтираман; унда шоир тасодифан қўлга тушган нарсани ўзиники ҳисоблаш мумкин эмаслигини ёзади: Бегонадир ул, агар истагимизга қўра бирдан Ёприлиб келса биз томон. (10) Ёдимда, сен менга меҳнатсиз қелган бойлик ҳақидаги бундан ҳам қиска ва лўнда бир сатрни келтирган эдинг:

Омад берган нарса бизники эмас.

Сенинг мана бу хикматинг (мен уни хам тилга олмай кўймайман) ундан хам ёмбидир: Бизга осон берилган нарса осон кайтиб олиниши хам мумкин.

Мен бу хикматни карзимни узиш учун бермаяпман: мен сенга ўзингникини кайтаряпман. Саломат бўл, биродар.

Нома IX

Сенекадан Луцилийга саломлар бўлсин!

(1) Сен билишни истайсанки, Эпикурнинг бир мактубида донишманд инсонга ўзидан бошқа ҳеч ким керакмас, донишманд ҳеч кимнинг дўстлигига мухтожмас, деб таъкидлайдиганларни коралашади адолатданмикин?! Эпикур бу таънани Стилпонга ва бошқа калбни ҳар қандай таъсирга чидашдан асрамок - олий неъматдир, деб биладиганларга йўллаган. (2) Дарвоқе, агар биз қисқаликка эришмок учун аҳоли сўзини «чидамок» деб таржима қилсак, Эпикурни турлича талкинлашга йўл қўйган бўламиз. Ахир, бунда биз ўзимиз назарда тутганимиздан бошқача, буткул тесқари маъноларни ўйлашимиз мумкин. Биз: «ҳар қандай оғриққа бепарво калб» дейишни истаймиз, аммо: «ҳар қандай оғриққа чидамайдиган калб» деб хам тушуниш мумкин. Ўзинг диккат қил, «дахлсиз калб» ёки «ҳар қандай азоб-укубатлар забт этолмайдиган калб» дейиш яхшироқ эмасми? (3) Биз ва улар ўртасидаги фарқ хам шунда: бизнинг донишмандимиз ҳамма ноқулайликларни сезади ва енгади, аммо уларнинг аҳли донишлари хатто сезмайди хам. Биз ва улар ўртасидаги умумийлик эса мана бунда: донишмандга унинг ўзидан бошқа ҳеч ким керак эмас. Донишмандга унинг ўзи етарли бўлса-да, барибир у хам дўсти, кўни-кўшниси ва биродари бўлишини истайди. (4) Ўзинг мулоҳаза қилиб кўр, ўзининг бир қисми билан хам фарахлана оладиган одам қанчалик ҳаловатланиши мумкин. Агар қасаллик ёки ганим уни кўлидан айирса, агар тақдир уни кўзларни кўр қилиб қўйса, донишмандга қолган қисми хам етарли бўлади, у мажруҳ вужуди билан хам жароҳатдан олдингидай тафаккур қилади, қувонади. Гарчанд у йўқотилганларини соғинмаса-да, йўқотишларсиз яшашни афзал билган бўларди. (5) Худди шундай, донишмандга дўстларсиз яшашни исташи туфайли эмас, дўстларсиз хам яшай олиши мумкинлиги туфайли ўзидан бошқа ҳеч ким зарур эмас. «Мумкин» дер эканман, мен шуни назарда тутаман: йўқотишни хотиржам қабул қила олишга қодир инсонгина донишманддир. Ахир, донишманд ҳеч қачон дўстсиз қолмайди ва бошқа бир дўстни қанчалик тезроқ топиш унинг амридадир. Агар Фидий ўзи ясаган хайқални йўқотиб қўйса, дарҳол бошқасини яратиб олган бўларди. Худди шундай, донишманд – дўстлик ришталарини боғлашга уста инсон – йўқотилган дўстнинг ўрнини янғиси билан тўлдиришга қодирдир. (6) Сен кинингдир дўстлигига қандай қилиб тезроқ эришиш мумкинлигини сўрайсан; агар мен қарзимни ҳозир қайтаришимга қелишсак, мен жавоб берман ва биз бу мактуб учун ҳисоблашган бўламиз. Гекатон айтади: «Мен дори-дармонларсиз, гиёҳларсиз, жодугарнинг дуойи-бадларисиз хам бошқаларни мойил этадиган воситани кўрсатаман. Агар сени севишларини истасанг – ўзинг хам сев». Нафакат кўхна, синалган дўстлик бизга олий ҳузур-ҳаловат беради, балким янги, энди топилган дўстликнинг бошланиши хам бундан кам эмас. (7) Дўстга эга киши билан энди унга эришаётган киши ўртасидаги фарқ ўроқчи билан дон сепувчи ўртасидаги фарққа ўхшайди. Файласуф Аттал мусаввир учун расм чизиб ўтириш уни чизиб бўлгандан кейинги дамдагидан кўра ҳузурбахшлиги сингари, дўстликка эришишга ҳарақат қилиш

унга эришиб бўлишдан кўра рохатли эканини кўп марта айтганди. Ўз асарини рухий хотиржамлик билан ишлаётган одам ўз машгулотидан олий хузур-халоват олади. Тугал асарни кўлдан чиқарар экан, энди у аввалгидай рохатланмайди: энди у бор-йўги санъатининг махсулидан қувонади, асар устида ишлаётганда у буюк яратувчилик санъатининг ўзидан шодланар эди. Болаларимизнинг ўсмирлиги сермахсулдир, аммо бизга уларнинг гўдаклик пайтлари лаззатлироқдир. (8) Дарвоқе, суҳбатимизнинг мавзуга қайтсак. Майли, гарчанд донишманд одамга унинг ўзидан бошқа ҳеч ким керак бўлмасин, у барибир, дўстлик сингари олий фазилатдан мосуво яшамаслик учун, буюк дўстлик ҳурмати учун дўсти бўлишини истайди ва буни, Эпикур ўша мактубида айтганидай, «касал бўлганида қараб турадиган одам бўлиши, мухтожликда ёки асирликда ёрдам олиш учун» истамайди, аксинча, дўсти бемор бўлганда, унга қараш учун, душманга асир тушган биродарини қутқариб олиш учун хоҳлайди. Факат ўзини ўйлаб дўст тутинганларнинг фикри ожиздир; қандай бошлаган бўлса, шундай тугатади. Занжирбанликдан ҳолос бўлиш учун дўст тутинган одам, занжирлар узилган захоти гойиб бўлади. (9) Халқ вақтинчалик деб атайдиган дўстлик иттифоклари шундайдир. Фойда илинжида топган дўстларимизнинг дўстлиги фойдамиз тегиб турганича давом этади, ҳолос. Шунинг учун иши ўнгидан келиб турганларнинг атрофида дўстлари тўда-тўда юради, иши чаппа кетганлар, ҳалокатга дучор бўлганларнинг атрофи – саҳродай хувиллаб қолади. Дўстлик синаладиган пайтда дўстларнинг аксарияти қочиб кетади. Мана, худди шунинг учун биз бировлар кўркувдан дўстини ташлаб кетаётганига, бошқалар кўркувдан дўстларини сотаётганига кўплаб шармандали мисолларни кўриб турибмиз. Ибтидо қандай бўлса, интиҳо ҳам шундай бўлади, бошқача бўлиши мумкин эмас. Ўз фойдаси учун дўст бўлган одам бу дўстликка хиёнат қилиш учун қимматроқ тўлайдиган қимсани топса, дўстликни сотади, зеро унинг учун дўстликдан қимматлироқ нарса бордир. (10) Мен нима учун дўст орттираман? Мен дўстимни деб ўлиш учун, дўстимни деб сургун-саргардонликка кетиш учун, унинг ҳаётини сақламоқ йўлида қурашиш ва ҳаётимни тикиш учун дўст орттираман. Сен ёзаётганингдай, манфаат учун, бирор фойда олиш учун тузилган дўстлик – дўстлик эмас, бу тужжорлар тузадиган савдо шартномасидир. (11) Шубҳасиз, севишганларнинг эҳтироси ва дўстлик ўртасида боғлиқлик бор, муҳаббатни ақлидан мосуволарнинг дўстлиги, деб ҳам аташ мумкин. Ахир севган одам фойдаси учун севадимми? Ёки иззатталаблик ва шон-шухрат учун севадимми? Ишқ қолган ҳамма нарсдан юз ўгириб, гўзалликка талпиниш ҳиссини қалбда оловлантиради, жавобан бўладиган меҳру муҳаббатдан умидворлик унда яшириндир. Нега бўндай? Нахотки жуда ҳалол бир сабаб уятли эҳтиросни тўғдирса? - (12) Сен мени инкор қилсан: «Хозир гап бу ҳақда эмас, нахотки дўстликнинг ўзи учун ёки бошқа бирор мақсад билан дўст орттирилади». Аксинча, шуни исботлаш лозим. Ахир, дўстликни дўстликнинг ўзи учун излаш керак бўлса, демак, ўзидан бошқага эҳтиёж сезмаган инсон ҳам дўстликни излаши мумкин. – «Хўш, у дўстликни қандай излайди?» - Фойдани кўзламай, омаднинг хиёнатқорлигидан чўчимай, энг гўзал нарсани ахтараётгандай излайди. Фойдаси тегиб қолар, дея дўст орттирадиган одам дўстликнинг юксак қимматини йўқотади. (13) Донишманд инсонга унинг ўзидан бошқа ҳеч ким керак эмас. Луцилий, кўпчилик одамлар бу фикрни тесқари талқин қилишади: донишманд, ақлли одамни ҳамма жойдан ҳайдашади ва ўз қобилигига ўралиб яшашига мажбур қилишади. Айни пайтда мазкур ҳикмат кўп нарсани ваъда қиладими ва у нимани ваъда қилади – буни ойдинлаштириб олиш лозим. Донишманд одамлардай яшаши учун эмас, фозилона ҳаёти учун ўзи етарлидир. Тириклик учун унга кўп нарса керак,

фозилона, фарахбахш хаёт учун омадга термилиб турмаган, юксак ва соглом рух кифоядир. (14) Мен Хрисиппага, унинг бўлиниш хақидаги фикрига мурожаат килмокчиман. У айтадики, донишмандга кўп нарса керак бўлса ҳам, у ҳеч нарсага эҳтиёж сезмайди, ахмокка эса ҳеч нарса керак эмас, чунки у ҳеч нарсадан фойдалана олмайди, аммо унинг ҳамма нарсага эҳтиёжи бўлади. Донишмандга кўл ҳам, кўзлар ҳам, кундалик хаёт учун зарур бўладиган бошқа кўпгина нарсалар ҳам керак, аммо у ҳеч нарсага эҳтиёжманд эмас. Ахир, эҳтиёж – бу заруриятдир, донишманд учун эса зарурият йўқдир. (15) Демак, гарчанд донишманд учун унинг ўзи етарли бўлса-да, аммо унинг дўстларга талабгорлиги бор ва кўпроқ дўстлар орттиришни истайди, аммо бу дўстлар унга фарахбахш яшаш учун керак эмас, у дўстсиз ҳам фарахбахш хаёт кечира олади. Юксак эзгулик ташкаридан курол-аслаха изламайди: эзгулик уйда яратилади ва ўзи-ўзидан келиб чиқади. Агар унинг бирор-бир қисми ташкаридан олинса, демак, унинг тақдири омадга боглик бўлиб қолади. - (16) «Агар асирга тушса, бегона юртларга бориб қолса, узок сафарларда қолиб қетса, кимсасиз киргоқларда қолса-ю, атрофида дўсти бўлмаса, донишманд қандай яшайди?» - Дунё жунбушга келиб, худолар яхлитлашганда, табиат килт этмай, қотиб қолганда, Юпитер тинчланади ва хаёлларга берилади. Донишманд ҳам шундай қилади: ўз ичига сафар қилади, ўзлигига қайтади. (17) Тоқим ўз ишларини ўз билганича қила олар экан, у, гарчанд ўзидан бошқа ҳеч қимга мухтожлик сезмаса-да, хотин олади, ҳеч қимга эҳтиёжи бўлмаса-да, фарзандлар тугдиради, бошқаларсиз яшай олса-да, агар бирор одамни кўрмасдан яшаш керак бўлса, яшамай қўя қолади. Дўстликка уни етаклаган нарса ўз манфаати эмас, бу табиий иштиёқдир. Ахир кўп нарсаларга, жумладан дўстликка иштиёқ бизнинг жону қонимиздадир. Ёлғизлик ҳаммани нафратини уйғотгани сингари, ҳамнафасликда яшаш инсонни инсон билан бирлаштиргани сингари бизни дўстликка интилишга мажбур қиладиган бир иштиёқ мавжуддир. (18) Аммо, гарчанд донишманд дўстини бошқалардан зиёда севса-да, дўстини ўзига тенг ва гоҳида ўзидан-да юқори қўйса-да, - ҳар ҳолда у шунга ишонадики, эзгулик унинг ўзида мужассамдир, шунинг учун у ўзича Стилпоннинг, ҳа, ўша Эпикур ўз мактубида ҳамла қилган Стилпоннинг сўзларини такрорлаб юради. Стилпоннинг жонажон шахри қаним қўлига ўтганида, хотини, болаларидан айрилганида ва ҳамма нарсани ямлаб ютган олов ичидан бир ўзи тирик, аввалгидай хуррам чикқанида, кўплаб шаҳарларни вайрон этгани учун Полиоркет дея ном олган Дементрий Стилпондан бирор нарса йўқотган-йўқотмаганлигини сўрайди, файласуф жавоб беради: «Хаммаси ўзимда!» (19) Мана, жасур ва қатъиятли одам! У жангда қолиб бўлган қанимнинг ҳам устидан галаба қилар эди. У: «Мен ҳеч нарса йўқотмадим», - деб айтди ва қаним ўз галабасига шубҳа қила бошлади. «Хаммаси ўзимда» - адолатим, фасохатим, оқиллигим, хотиним ва болаларим ёди, тафаккурим, тортиб олса бўладиган нарсаларни неъмат деб билмасликка бўлган қатъиятим ўзимда... Биз олов ичидан ўтиб, танаси қуймай қолган жониворлардан хайратланамиз; куролли қўшин сафидан, олов ва вайроналар ичидан ўтиб ҳам ўзини йўқотмаган бу инсон қанчалар хайратлидир! Кўрпсанми, бутун бошли халқни енгилди, аммо бир инсонни енгилди қанчалар мушкул? Унинг нутқи ўз эзгулигини ёнаётган шаҳарлар аро бутун олиб ўтган жўмарднинг нутқидир. Ахир унинг ўзидан бошқа ҳеч қимга мухтожлиги йўқ – унинг учун бахтнинг чегараси шудир. (20) Сен фақат бизнинг ўзимиз бу баландпарвоз сўзларни айтмаётганимизга ишонч ҳосил қилишинг учун айтаман – шуни билгинки, Стилпонга эътироз билдирган Эпикурнинг ўзи ҳам шунга ўхшаш хикматни айтган, гарчанд бугунги қарзимни аллақачон узган бўлсам-да, бу хикматни ҳам қабул қилгин. «Бор нарсага қаноат қилмаган, борини

тўкинлик деб билмаган киши, гарчанд дунёнинг хаммасига эга бўлса-да, кашшоклигича колади». Агар сен буниси яхши жаранглайди, деб ўйласанг, бошқача айтишим ҳам мумкин (ахир, биз сўзларга эмас, фикрга садокатли бўлишимиз керак): «Дунёнинг эгаси бўлганда ҳам, ўзини ҳаммадан бахтли деб хис килмаган одам, ҳаммадан бахтсиз бўлиб колаверади». (21) Билгинки, бу фикрлар ҳаммага тегишлидир ва, демак, табиат томонидан донишмандларнинг кулогига шивирлангандир, шунинг учун уларни сен хатто хажвчи шоирнинг ижодида ҳам учратишинг мумкин:

Бахтсиздир ўзини бахтли деб билмаган одам.

Ёмон яшайман, деб хисобласанг, қандай яшаётганингнинг ахамияти борми?

(22) «И-я, - дейсан сен, - харом пул топиб бойиган, минглаб кулларга эга бўлган ва минглаб бошлиқларига кул бўлган каллоб ҳам ўзини бахтли деб эълон килса, ўз хукмига биноан бахтли бўлиб коладими?» - Йўқ, унинг нима деб айтаётгани муҳим эмас, нимани хис килаётгани муҳимдир, фақат бугун хис килаётгани эмас, хамиша хис килиши муҳимдир. Шунинг учун сен ўзини фарахбахш, бахтиёр хисоблаш бунга муносиб бўлмаганларга ҳам дохил бўлишидан хавотирланмасанг ҳам бўлади. Фақат донишмандларгина бориға каноат кила олади, калби билан уйғунликда яшай олади, ахмоқлар эса бориға каноат килмаганликларидан доимо эзиладилар, изчил азоб чекадилар. Бу хавотир, бу тинкакуритар азоб уларнинг каноатсизлигига жазодир. Уларнинг жазолари ўзларидадир. Саломат бўл, биродар..

Нома X

Сенекадан Луцилийга саломлар бўлсин!

(1) Айнан шундай, мен ўз фикримни ўзгартирмайман: оломондан узокрок бўл, айримлардан нари юр, бирорта одамга яқинлашма. Мен сенинг ёнингда ҳеч кимни ёнма-ён кўришни истамайман. Менга ишонгинки, мен сен хакингда юксак фикрдаман, шунинг учун ўзингни ўзингга ишониб топширишга жазм киламан. Айтишларича, ўша аввалги мактубимда мен тилга олган Стилпоннинг тингловчиси бўлган Кратет бир куни ёлғиз сайр этиб юрган ўсмирни кўриб колади ва ундан бу жойда битта ўзи нима килиб юрганини сўрайди. – «Ўзим билан ўзим сўзлашяпман», - деб жавоб беради йигитча. Бу жавобга нисбатан Кратет шундай дейди: «Эхтиёт бўл, йигитча, илтимос, яхшилаб разм сол: сенинг сухбатдошинг – ёмон одам!» (2) Одатда биз фожиага дучор бўлган ёки кўркув остида колган одамлардан фалокат аригунча хабардор бўлиб турамыз, ёлғиз колганда бирор бирор ёмон иш килиб кўйишидан чўчиймиз. Умуман олганда, акли такомилга етмаган ҳеч бир одамни ўз-ўзича кўйиб кўйиш мумкин эмас: ёлғизликда бундай одамларни ёмон фикрлар чулғаб олади, улар ўзларини ҳам, бошқаларни ҳам хавф-хатарга кўядилар, бундай пайтда уларга шармандали истаклар тўда-тўда ҳамла килади. Шунда шу пайтгача уят ва кўркув яшириб туришга мажбур килган нарсалар кўнгил тубидан юзага калкиб чиқади, шарттакилик авжига чиқади, ярамас майллар куткуланади, газаб кўзиб кетади. Ёлғизликнинг битта афзаллиги бор: ҳеч кимга ҳеч нарсани ошкор килмаслик ва фош бўлиб қолишдан кўркмаслик имконияти; аммо бу неъмат ахмоқ одамни адо килади, чунки у ўзини ўзи фош килади. Кўряпсанми, менинг сендан умидим канчалар улкан, тўгрироги, мен сенга кафилман (зеро «умид» деб биз ё

амалга ошадиган, ё амалга ошмайдиган неъматни атаймиз): мен сен учун ўзингдан яхшироқ дўстни тополмайман. (3) Мен хотирамда сен юксак бир фасохат билан талаффуз килган сўзларга кайтаман. Ўшанда мен сени табриклаб, шундай деган эдим: «Бу сўзлар шунчаки тилдан осонгина учиб чиккан сўзлар эмас, бу сўзларнинг мустахкам замини бор. Бу инсон – кўплардан бири эмас, у эркинликка интилади». (4) Шундай сўзла, шундай яша. Факат диккат килгинки, сени ҳеч нарса асир килолмасин. Ўзингнинг аввалги тилакларинг ижобатини худоларнинг иродасига колдир, энди ўзинг улардан янгидан илтижо килиб сўра: аклинг равшан бўлсин, хотиринг жам бўлсин, дилхаста бўлма, кейин – вужуд саломатлиги хакида сўрашинг мумкин. Нима учун бу ҳақда тез-тез илтижо килишинг мумкин эмас? Худодан дадил сўрагин: сен ундан бировнинг нарсасини сўраётганинг йўк. (5) Дарвоқе, одат килганимиздай, бу нома билан ҳам сенга мўъжазгина тухфа юборишни истайман. Афинодорнинг бисотидан шундай ҳаққоний сўзларни топдим: «Билгинки, агар сен худолардан ҳаммага эшиттириб сўраш, илтижо килиш даражасига етсанг, яшириб сўрайдиган нарсанг бўлмаса, сен барча хавою хирслардан, нафсу истаклардан озод, хур бўлган бўласан». Ахир, одамлар канчалар акли нокисдир! Одамлар худодан шивир-шивир килиб, майда-чуйда, пасткаш нарсаларни сўрайдилар, биров кулок тутса - жимиб коладилар, одамлардан яширадиган нарсаларни худога айтадилар. Диккат кил, токим бу насихат сенга ҳам тааллуқли бўлиб колмасин: одамлар билан гўё сени худо кўриб тургандай яшагин ва худога гўё ҳамма одамлар эшитиб тургандай илтижо килгин. Саломат бўл, биродар.

Карим БАХРИЕВ таржималари